

אַבְרָהָם רִיזֵן

דער ייד וואָס האָט חרובֿ געמאַכט דעם טעמפל

אין דעם קליינעם ווילעדזש וווּ איך האָב זיך געפֿונען אויף מיין וואַקאַציע איז דער אַמעריקאַנער בירגער הענרי ראָוז געווען מייןער אַ שכן. דאָס הויז, וואָס ער האָט פֿאַרמאַגט, איז געשטאַנען נעבן מיין האַטעל. ער וווינט שוין אין דעם דאָזיקן ווילעדזש שיינע עטלעכע יאָר, מאַכט גרינג זיין לעבן און האָט אַ סך צייט צו פֿאַרברענגען.

אמת, ניט מיט יעדערן וועט ער פֿאַרברענגען. ער איז שטאַלך מיט זיין אַמעריקאַניזם, קען כמעט אויף אויסנווייניק דעם טעקסט פֿון דער אַמעריקאַנער קאָנסטיטוציע, ווייסט די נעמען פֿון אַלע סענאַטאָרן און פֿון די געהויבענע רעפּובליקאַנישע קאָנגרעס-לייט און רופֿט זיי אפֿילו הינטער די אויגן מיטן טיטל „האַנאַרעיבל“.

זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז פֿון אַמעריקע האַלט ער זייער שטאַרק און לאָזט אויף אַמעריקאַנער אינסטיטוציעס ניט פֿאַלן קיין שטויבעלע.

אַ גליק איז, וואָס הענרי ראָוזן איז נאָך אַלץ לייכטער צו ריידן ייִדיש איידער ענגליש. דערפֿאַר רעדט ער מיט מיר טאַקע מאַמע-לשון. נאָר אַז דער געשפרעך קומט פֿאַר אין דרויסן און אַז אַן אמתער אַמעריקאַנער גייט פֿאַרביי, האַקט ער איבער דעם שמועס, און גריסט זיך אויף אַ ריינעם ענגליש מיטן דורכגייער: „האַו דו יו דו, מר. נעלסאָן? ווערי נאַיס דעי... באַט מעי בי ט'וויל רעין לעיטער“... אַפּגעזאַגט דעם פּסוק און באַקומענדיק פֿון דעם אמתן אַמעריקאַנער אַ צושטימונג, אַז „יעס“, צי „מעי בי“, ווענדט ער זיך שוין ווידער צו מיר אויף ייִדיש און דערקלערט מיר, ווער דער נעלסאָן איז און ווי אַזוי ער איז מיט אים באַפֿריינדעט. נאָך דעם דערציילט ער מיר, אַז איבערהויפּט לעבט ער זייער גוט

מיט די אמעריקאנער. „זיי זיינען זייער פיינע מענטשן“ – און ער זאגט מיר נאך דעם א סוד אויפן אויער:

– בעסער, ווי אונדזערע יידן...

קען מען דאך מיינען, אז הענרי ראוז איז, חלילה, א שונה-ישראל, מוז מען אים גלייך רעאביליטירן פון דער דאזיקער באשולדיקונג. פארקערט, ער איז א אוהב ישראל, אבער טאקע טראץ זיין ליבע זעט ער אויך זייערע חסרונות.

דער ערשטער חסרון זייערע איז, וואס זיי אמעריקאניזירן זיך שווער.

– זייער שווער! – זיפצט ער ארויס, און מ'זעט ממש, אז עס קאסט אים א שטיק געזונט.

איך בעט ביי אים א ביישפיל, ווייל מיר דאכט זיך, אז די ווילעדזש-יידן זיינען שוין צו פיל אמעריקאניזירט.

ברענגט ער מיר לדוגמא א מעשה מיט א טעמפל.

די מעשה מיט דעם טעמפל איז אזא:

אין ווילעדזש האבן זיך אנגעקליבן עטלעכע צענדליק יידישע פאמיליעס, האט מען זיך געכאפט, אז מ'מוז האבן עפעס א שטיקל הייזל פאר „גאטעס-דינסט“... מען מעג זיך טאקע זיין ניט פרום, אבער עס פאסט ניט פאר די גוים. זיי האבן זייער קירך, דארפן מיר האבן אונדזערע. נאטירלעך, הענרי ראוז מיינט ניט א קלויז ווי אין יוראפ דארטן, נאר א קליין טעמפעלע, אויפן איידעלן וועג. אנטשטאט א חזן – א קאנטאר; אנטשטאט א רב – א ראביי אד"גל.

אין געלט איז דווקא ניט קיין מניעה, אלע יידן זיינען קיין עין-הרע ניט...

מ'האט געקויפט א שטיקל פלאץ פון א חשובן אמעריקאנער בירגער, וואס ווי באלד פאר א יידישער „טשורטש“, האט ער פאר זייער ביליק אוועקגעגעבן. אויסגעבויט א שיינעם, קליינעם

טעמפל. ער האָט אויסגעזען פֿון דרויסן כמעט ווי זייערער, אויפֿן
אַמעריקאַנער אויפֿן. אינעווייניק איז עס געווען מעשה סינאַגאַגע.
נאָר ראָז האָט עס גערופֿן טעמפל, ווי ער געדענקט נאָך אין די
גרויסע שטעט אין אייראָפּע, אין די העכערע קלאַסן.

– וואָס-זשע איז דער חילוק פֿון אַ טעמפל ביז אַ קלויז? –
שטעלט מיר הענרי ראָז אַ פֿראַגע און ענטפֿערט גלייך אליין:

– אין אַ קלויז דאַוונען אַלע מיט. אין אַ טעמפל, אָבער, לאַזט מען
עס דעם קאַנטאַר, און דער עולם – אָדער ער שווייגט, אָדער אַז
איינער וויל זיך שוין דווקא ניט פֿאַרלאַזן אין גאַנצן אויפֿן
קאַנטאַר, זאָגט ער מיט, אָבער אין דער שטיל, עס זאָל ניט ווערן
קיין טומל.

און אַזוי איז טאַקע געווען אַ פֿאַר יאָר. מען האָט פשוט מורא
געהאַט ביים „גאַטעס־דינסט“ צו עפֿענען דאָס מויל. עס פֿאַסט
ניט. עס איז דאָך, ווי זאָגט איר, אַ טעמפל.

מאַכט זיך אָבער אַ מעשה און אין אַ שיינעם זומער מופֿט אַריין
אין ווילעדזש אַ ייד מיט אַ באַרד, טאַקע פֿון יענע אמתע
אייראָפּיישע אידן, און עפֿנט זיך אויף אַ סטיישאַנערי און ווערט
דאָ אַ תושבֿ. קיין בירגער איז ער טאַקע ניט, נאָר אַ תושבֿ יאָ. איר
פֿאַרשטייט? פֿאַרשטיי איך שוין, אַז פֿון דעם ייד וועלן מיר דאָ קיין
כבוד ניט האָבן... מילא, די באַרד, ווי די באַרד, אמתע יענקיס
טראַגן אויך בערד, כאַטש זייערע בערד זיינען עפעס
בכבודיקערע... נאָר וואָס דען? דער דאָזיקער ייד קומט צו גיין אין
טעמפל און פֿרעגט אים בחרם דעם חילוק פֿון אַ טעמפל ביז אַ
שול!... דער קאַנטאַר לאַזט אויס, הייבט ער אָן מיט אַ ניגון, ווי
אין איישישאַק... עס איז מיר געוואָרן פֿינצטער אין די אויגן, ער
הרגעט אַוועק דעם טעמפל.

גיי איך צו צו אים נאָך גאַטעס־דינסט און באַמערק אים איידל,
אין יידיש:

– מיסטער, – זאָג איך – דאָס איז אַ טעמפל, ניט קיין
בית־מדרש... דאָ איז ניט אַנגענומען הויך צו דאַוונען...

שמייכלט ער און ענטפֿערט:

– אַז מען קען מאַכן אין אַמעריקע פֿון אַ טשױרטש אַ שול, מעג מען דאָך פֿון אַ טעמפל אַ בית־מדרש אַוודאי מאַכן.

און מײנט איר, ער האָט ניט אויסגעפֿירט? ער האָט שוין געהאַט אַזאַ פּוח אין זיך. ווי ער פֿלעגט אַ געשרײ טאָן מיט זײן היימישן ניגונדל „ברוך שאמר“ – האָט זיך דערוועקט בײַ נאָך אײנעם דער חשק, בײַ אַ דריטן, בײַ אַ פֿערטן; פֿריער אַ ביסל פֿאַרזיכטיק, שטילער, נאָך דעם העכער, העכער... ביז עס איז געקומען צו די הללויהס און נאָך דעם צו קריאת שמע – איז געוואָרן אַ יעלה, ווי אין אַן אמתן בית־מדרש... און צו חזרת הש״ץ האָט זיך אויך דער קאַנטאַר פֿאַרגעסן, אַז ער זינגט פֿון זולצערס סידור, און איז אַוועק אויפֿן היימישן אופֿן, מיט דעם אמתן ניגון...

איצטער איז אויס טעמפל: מען דאַונט פליין, ווי אין דער היים, מען שרײט, מען שאַקלט זיך און צו עלינו שפּײט מען אַפֿילו אויס...

(1917)